

Слободан
Јовановић
поводом
150
година
од рођења

Слободан Јовановић- поводом 150 година од рођења

Слободан
Јовановић

поводом
150
година
од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXVIII

P R E S I D E N C Y

Book 13

SLOBODAN JOVANOVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

Scientific conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts
on November 7–8, 2019

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXVIII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 13

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

ПОВОДОМ СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп одржан у Српској академији наука и уметности
7. и 8. новембра 2019. године

БЕОГРАД 2020

Редакциони одбор
академик Косџа Чавошки, уредник
академик Љубодраџ Димић
џроф. др Раџко Марковић
џроф. др Радомила Васић
џроф. др Мирјана Сџефановски
џроф. др Мило Ломџар
др Борис Милосављевић, секретџар
Драџица Пуљаревић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредници

академик Косџа Чавошки
академик Александар Косџић

Издавач

Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник

Никола Сџевановић

Лектор

Тања Рончевић

Коректор

Раџка Павловић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић-Лекић

Штампа

Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-869-3

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Коста Чавошки, Александар Костић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравна реч</i>	11
Коста Чавошки, <i>Уводна реч</i>	13
Радмила Васић, <i>Један поглед на концепцију државе у радовима Слободана Јовановића</i>	15
Radmila Vasić, <i>One View of the Concept of State in the Works of Slobodan Jovanović</i>	33
Танасије Маринковић, <i>Страни уочицаји на теорију државе Слободана Јовановића</i>	35
Tanasije Marinković, <i>Slobodan Jovanović's Theory of State in Context</i>	52
Владан Петров, <i>„Парламентарно право“ Слободана Јовановића</i>	55
Vladan Petrov, <i>Slobodan Jovanović's „Parliamentary Law“</i>	65
Дарко Симовић, <i>Актуелности мисли Слободана Јовановића о структури парламента – некад и сад</i>	67
Darko Simović, <i>The Relevancy of the Viewpoints of Slobodan Jovanović on the Structure of Parliament – Then and Now</i>	82
Сања Ђурђић, <i>Концепција поделе власти у делу Слободана Јовановића</i>	83
Sanja Đurđić, <i>The Separation of Powers Concept in the Works of Slobodan Jovanović</i>	100
Коста Чавошки, <i>Слободан Јовановић о личностима револуционара</i>	103
Kosta Čavoški, <i>Slobodan Jovanović on Revolutionary Characters</i>	113
Зоран Чворовић, <i>Феномен правне свесности у радовима Слободана Јовановића и Ивана Иљина</i>	115
Zoran Čvorović, <i>The Phenomenon of Legal Awareness in the Works Slobodan Jovanović and Ivan Ilyin</i>	141

Слободан П. Орловић, <i>Садашњосћ Србије по мерилима сувереносћии</i> <i>Слободана Јовановића</i>	143
Slobodan P. Orlović, <i>Contemporaneity of Serbia by Criteria of the Sovereignty</i> <i>of Slobodan Jovanović</i>	159
Борис Милосављевић, <i>Филозофске теме у делу Слободана Јовановића</i>	161
Boris Milosavljević, <i>Philosophical Issues in Slobodan Jovanović's Work</i>	178
Љубодраг Димић, <i>Слободан Јовановић и Српски културни клуб (1937–1941)</i>	181
Ljubodrag Dimić, <i>Slobodan Jovanović and the Serbian Cultural Club (1937–1941)</i>	204
Мира Радојевић, <i>Дојринос Слободана Јовановића проучавању</i> <i>националне историје XIX и прве половине XX века</i>	205
Mira Radojević, <i>Slobodan Jovanović's contribution to the study of Serbian history</i> <i>of the 19th and the first half of the 20th century</i>	220
Александар Животић, <i>Слободан Јовановић и улога војног фактора</i> <i>у политичком животу Србије и југословенске краљевине (1903–1945)</i>	221
Aleksandar Životić, <i>Slobodan Jovanovic and the Role of the Military Factor</i> <i>in the Political Life of Serbia and the Yugoslav Kingdom (1903–1941)</i>	234
Мирјана Стефановски, <i>Слободан Јовановић о дводомном сисџему</i> <i>у Уставној реформи из 1901. године</i>	235
Mirjana Stefanovski, <i>Slobodan Jovanović on Bicameral System</i> <i>in Constitutional Reform of 1901</i>	253
Марко Павловић, <i>Слободан Јовановић и народни посланици</i>	255
Marko Pavlović, <i>Slobodan Jovanović and Members of Parliament</i>	277
Небојша Ранђеловић, <i>Слободан Јовановић vs. Лазар Марковић</i> <i>– јравна природа настанка једне краљевине</i>	279
Nebojša Ranđelović, <i>Slobodan Jovanović vs Lazar Marković</i> <i>– the Legal Nature of the Formation of a Kingdom</i>	288
Јовица Тркуља, <i>Слободан Јовановић као сарадник листа „Порука“</i>	289
Jovica Trkulja, <i>Slobodan Jovanović as a contributor to the journal Poruka</i>	316
Јован Попов, <i>Слободан Јовановић о светској књижевности</i>	319
Jovan Popov, <i>Slobodan Jovanović sur la littérature mondiale</i>	330

Снежана Д. Самарџија, <i>Слободан Јовановић о историји и традицији у српској књижевности</i>	333
Snežana D. Samardžija, <i>Slobodan Jovanović on History and Tradition in Serbian literature</i>	349
Горан М. Максимовић, <i>Слободан Јовановић као књижевни критичар</i>	351
Goran M. Maksimović, <i>Slobodan Jovanović as a Literary Critician</i>	373
Зорица Несторовић, <i>Када је разлика знак аутентичности: Слободан Јовановић о Лазу Костићу</i>	375
Zorica Nestorović, <i>When the Difference is the Sign of Authenticity: Slobodan Jovanović on Laza Kostić</i>	390
Бојан Јовић, <i>(Ре)конструкција једног читалачког укуса: поетика књижевности Слободана Јовановића</i>	391
Bojan Jović, <i>(Re)construction of a reader's taste. Literary poetics of Slobodan Jovanović</i>	407

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати изложени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 7. и 8. новембра 2019. године. Посвећени су Слободану Јовановићу, једном од најугледнијих научника и професора Универзитета у Београду, председнику Српске краљевске академије, ректору Универзитета у Београду, декану Правног факултета, уреднику Српског књижевног гласника, председнику и потпредседнику Министарског савета Краљевине Југославије, оснивачу и председнику Српског културног клуба. На политичком суђењу одржаном јула 1946. године у Београду Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на двадесет година робије с принудним радом и конфискацију целокупне имовине. Умро је у Лондону 1958. године. У поратном периоду системски је „брисан из памћења“. Требало га је заборавити, онемогућити објављивање књига, искључити га из образовног система, цитирати без навођења извора. Зато рецепција његовог дела захтева посебну пажњу и нужно се одвија у више етапа. Почетком деведесетих година поново су у Београду објављена његова сабрана дела. У Српској академији наука и уметности 1997. године је одржан научни скуп посвећен Слободану Јовановићу. Рехабилитован је 2007. године. Због свог дела и методе којом је писао радове Слободан Јовановић је постао камен међаш за друштвене и историјске науке. Поново је закупио пажњу наше научне и културне јавности, не остављајући равнодушним следбенике и критичаре. Од прошлог научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности прошло је више од двадесет година. Научни скуп, организован поводом 150 година од рођења Слободана Јовановића, пружио је прилику да се са временске дистанце, из новог угла, сагледа Јовановићев обимни научни опус, као и политички и друштвени рад. У саопштењима је тумачен Јовановићев допринос теорији државе, уставном праву, социологији, историографији и књижевности. Закључено је да је неопходно објављивање новог критичког издања целокупних дела Слободана Јовановића.

Уредници

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Данас, када покрећемо обележавање године посвећене Слободану Јовановићу, нисмо дужни да било шта објашњавамо, али нема разлога да понешто и не појаснимо. Наиме, пре неколико година, Српска академија наука и уметности одлучила је да сваку текућу годину посвети неком од својих значајних чланова, најчешће, али не и нужно везујући такве одлуке за пригодне годишњице и јубилеје, а без икакве намере или примисли да у редоследу таквих обележавања прави и вредносне хијерархије. И тако, после Јована Цвијића, Стојана Новаковића и Михаила Петровића, 2019. годину посвећујемо Слободану Јовановићу. Он је био члан Српске краљевске академије од 1905. године, а њен председник од 1928. до 1931. године. Професор Сима Ђирковић наводи да му се у свесци Годишњака САНУ која покрива ратне године, а која је објављена 1946. године име наводи на првом месту као најстаријем члану Академије друштвених наука. Међутим, од тада па до своје смрти 1958. године његово име се не налази ни у једном прегледу састава Академије. Тек у 77. књизи Годишњака која се бави радом САНУ у 1970. години, а штампа се 1972, уврштен је међу преминуле и надаље третиран као и сви други почивши чланови.

Искуство указује да се највеће битке бију у превојима топографских мапа, а након сукоба магле политике по правилу сакривају личности, поступке и догађаје неопходне за разумевање смисла, окружења и контекста времена. *Damnatio memoriae* није наш изум, мада је и ова средина умела да тај поступак обилато користи.

У првом поглављу Књиге смеха и заборав, Милан Кундера описује догађај из фебруара 1948. године, када се Готвалд, вођа чешких комуниста, са балкона прашког барокног дворца обраћа стотинама хиљада грађана. Ужасно је хладно, пада снег и Клементис који стоји иза њега, скида своју шубару и ставља је брижно гологлавом и старијем Готвалду на главу. Четири године касније Клементис, означен као „буржујски националиста“ и учесник у троцкистичко-титоистичко-ционистичкој завери, бива оптужен за издају и, заједно са Сланским, обешен. Пропагандно одељење има сада пуне руке посла да га избрише из историје и свих фотографија, укључујући и ону зимску са Готвалдом, који на ретушираној слици коначно стоји сам. Али, греша и пропагандно одељење и на слици о којој говоримо, на глави Готвалда заборавља да избрише Клементисову шубару. Госпође и господо, на крају крајева, увек нешто остане!

Године 1946. Слободан Јовановић је у одсуству осуђен на 20 година робије, губитак политичких и грађанских права, конфискацију имовине и губитак држављанства. До своје смрти

1958. године неће се вратити у Београд. И да га нису неке институције и појединци отимали од заборавља, крзнена капа која би трајно остала на хипотетичким сликама времена у којима је био активни учесник, упркос покушајима да се са њих Слободан Јовановић избрише или маргинализује, његова су дела, полихисторско умеће једног правника, историчара, књижевника и критичара, да се у коштац ухвати за упечатљиво разноврсним темама, а да истовремено јавно делује и као професор и декан Правног факултета, ректор Универзитета у Београду, председник Српске краљевске академије, нестраначки потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије од 27. марта 1941. године, а потом председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије у избеглиштву. Понављам, увек нешто остане! Он је за собом оставио 20 томова рукописа, о којима ће један други члан Академије, Јован Скерлић, рећи да их је написао највећи стилиста свог времена – да набројимо само неке: Друга влада Милоша и Михаила, Уставно право Краљевине СХС, Влада Милана Обреновића, О суверености, Основи правне теорије о држави, Српско-бугарски рат, Енглески парламентаризам, Светозар Марковић, Макијавели, Политичке и правне расправе, Уставно право Краљевине Србије, Уставобранитељи, итд. Данас и у активностима које ће следити, Српска академија наука и уметности не улази у политичке несугласице, осуде или рехабилитације једног времена и појединаца у њему (то свако од нас, ако има потребу, може сам да уради; коначно, 2007. године Слободан Јовановић је постхумно рехабилитован одлуком Окружног суда у Београду, а пресуда којом је осуђен на робију и губитак части проглашена ништавном). Академија ће покушати да, уз претходне напоре других у том смислу, помогне у растеривању политичких магли са почетка овог обраћања и укаже на, по много чему, неупоредив опус Слободана Јовановића. Покушаћемо да одамо признање делу нашег почившег председника, ослобађајући му у овој кући место које му припада. Јер, Слободан Јовановић се ипак, истина посмртно, вратио кући!

Уз ограничења сопственог образовања, моје лично искуство са списима Слободана Јовановића заснива се на књизи Вођи француске револуције, пре више од 50 година, и, са неопростивим закашњењем, на Једном прилогу за проучавање српског националног карактера, у коме сам, иако скептичан према колективним проценама менталитета и карактера, остао збуњен оштрином запажања. Иако стилем покушава да истраје на утиску мирноће, имао сам осећај да га је та вивисекција (тешко налазим бољи израз) болела – и то, болела много! И колико је био у праву Јован Стерија Поповић у стиховима: „Ко преза роду истину рећи, худ је да народ учи“. Коначно, иако неко може рећи да се ради о општем месту, имам потребу да укажем на његово веровање да ће наша будућност највећим делом зависити „од степена наше културе“.

У том смислу, молим вас да и моје речи схватите као ефемерну епизоду једног јубилеја, а да почетак прославе године посвећене Слободану Јовановићу стварно започнемо читањем његових књига и списа, дужни да се замислимо и када нам се описи нас самих не свиђају.

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Дана 21. новембра по старом, а 3. децембра по новом календару навршава се 150 година од рођења Слободана Јовановића, једног од највећих научника, писаца и јавних личности које је српски народ имао у првој половини XX века. Поводом те годишњице наша Академија донела је одлуку да приреди овај научни скуп, који је посвећен његовом бесмртном имену и великом делу.

Академија је и до сада посвећивала одговарајућу пажњу нашим великим људима и најугледнијим својим члановима, попут Јована Цвијића и Стојана Новаковића. Али према Слободану Јовановићу ова установа има и посебан дуг, јер се после Другог светског рата о њега тешко огрешила. Иако је у Академију примљен још 1905. године, а њен председник био од 1928. до 1931. године, он је 1945. за Академију престао да постоји. Тако већ у 52. књизи Годишњака Слободан Јовановић није ни поменут, као да никада није постојао. Па ни после његове смрти 12. децембра 1958. године, његово име се не наводи у пописима преминулих чланова. Тек у 77. књизи Годишњака, која је извештавала о раду Академије у 1970, а објављена је 1972. године, његово име први пут се појављује на списку преминулих чланова. Тако је Слободан Јовановић скоро седамнаест година у овој установи доживљавао *damnatio memorie*, осуду на заборав, која је својевремено практикована у древној Риму као брисање и свих анала који су се уредно водили.

У самој Академији постојала је и плоча с ликом Слободана Јовановића у барелефу, коју је израдио Ђорђе Јовановић. Она је, нажалост, уништена, али је сачувана њена фотографија.

То, међутим, није било све чему је Слободан Јовановић после Другог светског рата био изложен. Дана 15. јула 1946. године на суђењу Драгољубу Дражи Михаиловићу и још шеснаесторици оптужених, Слободан Јовановић је осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства. Нама једино остаје да се питамо каквом је то принудном раду старац од 77 година могао бити изложен. То је заправо био и кључни разлог због којег га је и Академија подвргла забораву.

Њој, међутим, није било неугодно да 11. новембра 1948. године акламацијом – јавним гласањем – прогласи Јосипа Броза Тита за свог почасног члана, а да Мошу Пијаде 14. новембра 1950. и Едварда Кардеља 17. децембра 1959. одмах изабере за редовне чланове без икаквог приправничког стажа.

Срећа је ипак била што је Слободан Јовановић остао у Лондону. Иначе је могао проћи као академик Милош Тривунац, који је новембра 1944. године без икаквог суђења убијен, а да никада није откривено где је покопан.

Није, међутим, само име Слободана Јовановића било прекривено велом заборава, већ је дуго времена било забрањено и издавање свих његових списа, о чему је водила рачуна ондашња идеолошка жандармерија, оличена у којекаквим идеолошким комисијама. Но, због недовољне

будности, и таквим жандармима понешто промакне. Године 1963. у издању Матице српске и Српске књижевне задруге објављено је капитално дело Српска књижевност у сто књига, у којем је једна књига садржавала књижевне радове Слободана Јовановића. То је био страشان преступ, па су приређивачи те књиге каштиговани. Када се, ипак, 1971. године појавило друго издање овог дела, књига Слободана Јовановића је хитно повучена из штампе, а већ отиснути табаци уништени.

Последњи чин ове посмртне страдије Слободана Јовановића одиграо се почетком фебруара 1985. године када је, под председништвом Слободана Милошевића, Градски комитет Савеза комуниста Београда оценио да би издавање сабраних дела Слободана Јовановића био неприхватљив чин, пошто се ради о „књигама председника бивше емигрантске владе и ратног злочинца чији је министар војске био Дража Михаиловић“. Тог тренутка Слободан Милошевић изгледа није знао, и у томе је можда прст судбине, да није само у сукобу са слободом већ и са човеком коме дугује своје јединствено име. А када је једном прогледао, не само оком него и духом, Слободан Милошевић је сигурно запазио да има многе имењаке, Слободане, и да то лепо име (Слободан односно Слободанка), које му је кум на крштењу дао, и други родитељи радо надевају својој деци. У том мноштву Слободана један је морао бити први, родоначелник тог расејаног семена слободе. Тај први имењак слободе био је Слободан Јовановић. Његов отац, Владимир Јовановић, као велики поклоник либерализма и најпознатијег либералног мислиоца деветнаестог века, Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill), желео је да и именима своје деце изрази свој либерални *credo*. И као што је Мил своје главно дело насловио О слободи, тако је и Владимир Јовановић свом сину дао име „Слободан“, а својој кћери „Правда“. Прво име се потом врло лепо запатило, док друго није, ваљда и због тога што у нашем народу правдољубивост нема онај жар који има слободољубивост.

Напоследку, како ће о многим видовима научног и књижевног дела Слободана Јовановића бити речи на овом симпозијуму, ја ћу само још нешто рећи о његовом језику. Читајући пажљиво Вође Француске револуције, у погледу књижевног језика његово најбоље дело, приметио сам једну необичност. Иако наводи многе француске револуционаре, он ниједног дословно не цитира него само парафразира његове речи. Закључио сам да је тако поступао у вери да би дослован превод с француског језика нарушио кохерентност његовог књижевног стила. А он је с Богданом Поповићем био творац чувеног београдског стила, којим су писали и многи сарадници Српског књижевног гласника.

Такође сам запазио да, иако је изврсно знао француски и немачки, а веома добро и енглески језик, Слободан Јовановић ни један свој рад није објавио у иностранству него искључиво на српском језику. За њега је језик био једино средство којим се може постати свестан своје индивидуалности. А човек само једном језику у потпуности припада, чак иако касније добро научи многе друге језике. Јер, сваки језик је особен узор мишљења, па оно што се промишља на једном језику, никада се не може на исти начин поновити на другом језику.

Уз то је Слободан Јовановић добро знао да је језик веома важно обележје националног идентитета, па да стога сви ми морамо говорити и писати нашим изворним језиком, који је очишћен од свих позајмица и туђица. Што је језик чистији, то је и природнији, баш као и језик Слободана Јовановића. И само таквим језиком један народ може достићи националну самосвест и остварити слободу, коју је својим именом оличавао и сам Слободан Јовановић.

Коста Чавошки

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ О ЛИЧНОСТИМА РЕВОЛУЦИОНАРА

КОСТА ЧАВОШКИ*

С а ж е т а к. - Предмет овог рада јесте кратак приказ личности револуционара у књизи *Вођи Француске револуције*, коју је написао Слободан Јовановић. Он, додуше, не даје дефиницију револуције, али излаже све њене битне одлике. Најпре, она је „побуњена гомила“ и „велики покрет маса“. Затим, њој је својствена једна моћна и уверљива идеја која је у стању да овлада народним масама и доведе их до незаустављивог фанатизма. Трећа одлика револуције јесте правни ниҳилизам, који се нарочито очитовао у суђењу Лују XVI 10. августа 1792. године, што је иначе важећи Устав од 1791. године забрањивао. За такав изузетан подухват, каква је била Француска револуција, били су потребни и изузетни људи, који су били наоружани пророци у Макијавелијевом смислу те речи – пророци нове вере и предводници надмоћне оружане силе, која ће ту нову веру наметнути, не би ли она овладала народом. Ти велики револуционари које је Слободан Јовановић приказао били су Мирабо, Дантон, Димурије и Робеспјер.

Кључне речи: револуција, правни ниҳилизам, наоружани пророци

Поред многих типова људског карактера, Слободан Јовановић се позабавио и великим револуционарима, који су смерали радикалној измени свега постојећег. То је превасходно учинио у *Вођима Француске револуције*, који у погледу књижевног стила представљају можда и његово најбоље дело.

Иако је као правни и политички мислилац неговао систематско мишљење које је подразумевало дефинисање основних појмова, он је пропустио прилику да на самом почетку ове расправе дефинише сам појам револуције. Вероватно је сматрао да је због изузетно познате Француске револуције од 1789. године његовим читаоцима сам појам револуције довољан јасан и неоспоран, те да га не треба објашњавати.

Реч „револуција“ потиче из астрономије и први пут је сусрећемо у чувеном Коперниковом делу *De Revolutionibus orbium coelestium*. У свом изворном смислу ова

* Редовни члан Српске академије наука и уметности

реч је означавала законито и кружно, „револвирајуће“ кретање небеских тела, које је неизбежно, и зато не стреми нечем новом нити му је својствена насилност. Штавише, ова реч означава кретање уназад, враћање на почетак, баш као што се и звезде крећу преко небеског свода путевима који су унапред означени.¹

У друштвено-историјском смислу, револуција представља радикалну промену власти или политичког устројства државе коришћењем насиља и оружане силе, уз учешће великог броја грађана дате државе. Утолико револуција није, попут кретања небеских тела, враћање уназад него се њоме утемељује нови поредак, *novus ordo saeculorum*. А у том новом значењу остало је нечега од оне неизбежности која је својствена кретању небеских тела, о чему, поред осталог, сведоче и мало познате али поучне речи које су, после пада Бастиље 14. јула 1789. године, разменили Луј XVI и војвода Рошфуко-Лианкур (Duc de la Rochefoucault-Liancourt). Након сазнања шта се догодило, краљ је узвикнуо. „То је побуна!“, а Лианкур га је исправио: „Не, господине, то је револуција.“ Тиме је Лианкур нагласио неизбежност онога што се догодило. „Оно што се тамо решава тако је неопозиво као и путања звезде којој чак ни краљ не може заповедати.“²

Револуција је, дакле, избила и њој се није могло супротставити кад се испоставило да власт није више у Версају него на улици. А Верњо (Vergniaud), велики говорник Жиронде, помислио је да она стоји под знаком Сатурна, јер „револуција, као Сатурн, једе властиту децу“.³

Шта је револуција? По речима Хане Арент (Hannah Arendt), насиље, као и проста промена, сасвим су недовољни да опишу револуцију. „...Само тамо где се користи власт да би се конституисала нова државна форма, да би се основало ново политичко тело, само тамо где ослободилачка борба против подјармљивања бар суинтендира у заснивање слободе, само тамо можемо говорити о револуцијама у правом смислу.“⁴ А прави циљ револуције јесте *ушмељење слободе (constitutio libertatis)*.⁵

Но ако Слободан Јовановић на самом почетку своје књиге о Француској револуцији није дао дефиницију револуције, он је у више наврата изложио све њене битне одлике. Њено прво обележје јесте у томе што је она „побуњена гомила“⁶ и „велики покрет маса“;⁷ па се због тога њоме врло тешко може управљати. Отуда револуција није

¹ Хана Арент, *О револуцији. Одбрана јавне слободе*, Београд: Филип Вишњић, 1991, стр. 33-34.

² *Op. cit.*, 38-39.

³ *Op. cit.*, стр. 39-40.

⁴ *Op. cit.*, стр. 27.

⁵ *Op. cit.*, стр. 124.

⁶ Слободан Јовановић *Вођи Француске револуције, Сабрана дела Слободана Јовановића*, књ. I, Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1990, стр. 91.

⁷ *Op. cit.*, стр. 83.

борба неколико властољубаца у краљевом кабинету и будоару његових метреса, где се супарник може надмудрити и изиграти, него на трговима, улицама и по скупштинама. То је био разлог што се разуздана маса тешко могла обуздати, а још теже обрлатити и изиграти. Поред пада Бастиље, што је било дело револуционарне масе на улицама, заузимање двора 10. августа 1792. године било је, по Слободану Јовановићу, „врхунац бунтовничке дрскости“ „уличне гомиле“⁸ која се више није могла обуздати.

Друго обележје револуције јесте моћна и уверљива идеја која ју је покретала, а која је била кадра да овлада широким масама и доведе их до незаустављивог фанатизма. У Француској то је, највећма Русоова (Jean Jacques Rousseau) идеја слободе и једнакости, која је Револуцији давала колективну снагу, а међу њеним учесницима стварала неразлучиву везу и спремност на жртвовање зарад заједничког револуционарног циља. Због продужавања ратног стања, необуздана маса постала је сталан и главни чинилац Револуције. А масом се – вели Слободан Јовановић – не влада без фанатизма, који јој даје потпуно морално јединство. „Револуција, као идејни занос, била је уопште немогућна без фанатичног одушевљења; што је она више морала да се наслања на масу, то је и њен фанатизам био жешћи и бешњи, јер се мешао са страстима масе.“⁹

Сам фанатизам има у својој најдубљој основи својеврсну веру, која револуцију често чини јачом од сваке силе. То је можда најбоље схватио Робеспјер (Maximilien Robespierre) када је, уместо католичке вере која је вековима била усидрена у душама људи, покушао да уведе култ највишег бића и бесмртности душе, сагласно „вјерују савојског свештеника“ у Русоовом *Емилу*. Било каква да је, вера у ваљаност и исправност револуције и циља којем она води мора бити неодрљива и незајажљива, довољно упорна и снажна да ломи све препреке које јој стоје на путу. И „тек када та вера попусти, па дође умор и разочарење, једну тако сусталу и балдисану револуцију може савладати било који ђенерал са својим војницима... што је Бонапарта тек 1799. могао учинити“.¹⁰

Трећа одлика револуције, по Слободану Јовановићу, јесте правни нихилизам. За разлику од сукоба племства с краљем који је смерао апсолутизму, када се племство по правилу позивало на своја стародревна права, оличена примерице у Великој повељи слободâ (*Magna carta libertatum*), револуција не почива ни на каквом правном основу. Врстан пример таквог правног нихилизма јесте напад париске гомиле на краља усред његове престонице и његовом дворцу, што је било изведено 10. августа 1792. године. „То је, доиста, био врхунац бунтовничке дрскости.“¹¹ С правном становишта, још

⁸ *Op. cit.*, стр. 134.

⁹ *Op. cit.*, стр. 224.

¹⁰ *Op. cit.*, стр. 116.

¹¹ *Op. cit.*, стр. 134.

уверљивији пример апсолутног правног ниҳилизма било је суђење Лују XVI у Конвенту. Према Уставу од 1791. године, краљ је био неприкосновен и правно неодговоран, па му се стога уопште није могло судити. Но кад је Конвент већ решио да му упркос томе ипак суди, поставило се питање по којим материјалним и процесним прописима ће се то суђење извести. Ту правну недоумицу отклонио је Сент-Жист (Louis-Autoine de Saint Juste), Робеспјеров поузданик. По њему, краљу се не може судити као грађанину већ као непријатељу. Краљ је законити непријатељ слободе, тврдио је даље Сен-Жист. Он је крив самим тим што је краљ, чак и ако није починио никакву посебну кривицу. Краљевање је већ по себи злочин. Стога треба само утврдити да је Луј XVI краљ и одмах га убити без икаквог суђења. И то ваља учинити без икаквих процесних форми, баш као што је и Цезар, као узурпатор слободе Рима, жртвован без икаквих формалности осим двадесет и три удараца ножем.¹²

На сличан начин, у духу револуционарног правног ниҳилизма, и Робеспјер је тврдио да је судбина Луја XVI решена самом чињеницом да је он био краљ и да је република успостављена. Другим речима, између краља и републике је нерешива, *еџистџенцијална* супротност. Они не могу истовремено да постоје, јер се међусобно искључују. Стога је Робеспјер и могао да каже: „Лују се не може судити; њему је већ суђено; он је осуђен или република није проглашена“.¹³ Отуда је разрешење ове дилеме „или-или“ (или краљ или република) врло једноставно: „Луј мора умрети, јер домовина треба да живи.“¹⁴ На крају је Робеспјер поднео јасан и одрешит предлог: „Захтевам да Конвент прогласи од сад Луја издајником француске нације злочинцем против човечанства. Захтевам да он да велики примес свету на истом месту где су 10. августа умрли племенити мученици слободе.“¹⁵

Лују XVI није, дакле, било примерено процедурално исправно суђење, нити нека умеренија казна, попут новчане глобе, затвора или прогонства. Једино што му је било примерено, било је суђење пред Конвентом као преким судом, који није везан никаквим правним прописима. И једина казна која му је могла бити изречена била је на самом крају тог распона од најниже до највише казне. А то је била смрт; и то пред разгоропађеном и одушевљеном париском гомилом. Тиме је још једном показано како то објашњава Слободан Јовановић – „да снага Револуције лежи у њеним крајностима. Нормални режими, који имају једини циљ да трају и да се одрже, могу узети за начело

¹² Луј-Антоан Сен-Жист, *Рејубликанске усјанове*, Београд: „Филиш Фишњић“, 1987, стр. 170–177. Ово Сен-Жистово казивање скоро дословно наводи и Слободан Јовановић, осим што помиње само двадесет удараца ножем. *Op. cit.*, стр. 186–187.

¹³ Robespierre, *Discours et Rapports à la Convention*, Paris: Union générale d'Éditions, 1965, p. 66.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 79.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 80.

умереност и равнотежу. Али револуција која има да сруши старо стање, и подигне ново, мора произвести што већу количину снаге: то се не може постићи уздржавањем и умеровањем, него, напротив, разуздавањем снага, њиховим захуктавањем и крајностима.¹⁶ То је разлог што у правој револуцији има толико претеривања која се многим чине сувишним па и крвожедним. Али се само тако могу разбудити и распалити све рушилачке страсти, да би се створила снага која ће на потпуно чистој табли из Платонове *Државе* утемељити нови револуционарни поредак.

За такав изузетан подухват, каква је била Француска револуција, били су потребни и изузетни људи, који су у исти мах располагали и вером у нови, бољи и праведнији поредак, и снагом да га силом заснују и укорене на рушевинама старог. У том погледу они су били наоружани пророци у Макијавелијевом смислу те речи¹⁷ – пророци нове вере и предводници надмоћне оружане силе која ће ту нову веру наметнути и запатити, не би ли она овладала народом којем су се као вође наметнули. И то наравно чине насилно зарад добра народа из ког су потекли, чак и ако тај народ то није одмах разабрао и прихватио. Први међу овим изузетним људима који су били кадри да побуне народ и изведу револуцију био је Мирабо (Mirabeau) – отпадник свог властитог племићког сталежа. Као такав, он је много више био кадар да увиди све мане и страхоте старог режима чија је жртва и сам био и да их уверљиво представи тадашњем јавном мњењу. Против њега издато је чак седамнаест писама с печатом, која су омогућавала краљу да неко лице држи у затвору без временског ограничења и судски доказане кривице. А био је осуђиван и на смрт.

Своју каријеру револуционара Мирабо је започео критиком писама с печатом, а завршио је објављивањем рата целокупном монархијском деспотизму. То је учинио у једној својој расправи којој је била својствена „једна беседничка ширима и жестина, једна смелост и непосредност напада, један дах претње и буне који веје кроз целу расправу“.¹⁸ И што је још важније, то није била расправа намењена малом броју учених људи већ целокупном јавном мњењу – дело једног агитатора који не оспорава само теоријску заснованост писма с печатом, него против те установе буди и неодољиву мржњу, која је кадра да велики број људи покрене на акцију.

Једва да треба рећи да је Мирабоова разарујућа критика старог режима била подстакнута и личним разлозима. Захваљујући захтеву свог тиранског оца, седам година је провео у тамници на основу писма с печатом, па је то у њему пробудило мржњу како према породичном тако и према државном деспотизму. Он је у старом режиму спознао и разоткрио његове најтамније стране – деспотску полицију, тајну дипломатију, берзанске спекулације и несолидне државне зајмове. Под таквим изопаченим режимом он

¹⁶ Слободан Јовановић, *Op. cit.*, стр. 214.

¹⁷ Н. Макијавели, *Влагалац*, Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 1964, гл. VI стр. 23.

¹⁸ Слободан Јовановић, *Op. cit.*, стр. 20.

није направио никакву каријеру, иако је располагао изузетним способностима, па га је и то наводило да изведе револуцију, која ће избацити на врх такве људе као што је он.¹⁹

Но само јавно разоткривање најпогубнијих страна старог режима није било довољно да би се подстакла револуција. Било је неопходно да се јавно мњење увери у преку потребу да се она изведе. За то су, пак, били неопходни врсни памфлетисти, убедљиви говорници и страсни агитатори. На самом почетку Револуције Мирабо је био први међу њима. Имао је незајажљиву жудњу да утиче на јавно мњење у стварима дневне политике. И то је чинио писањем многобројних памфлета и брошура које су служиле као новине у добу док их још није било. У томе се служио својим секретарима. А он сам није био само писац него и уредник.²⁰

Напоследку је Мирабо имао још једно својство без којег се не може бити револуционар. То је била изузетна храброст, смелост да се каже оно што је ризично и опасно; неустрашивост да се и смрти гледа у очи. Тај историјски тренутак у којем је Мирабо показао своју праву величину, наступио је оног тренутка када је краљ покушао да распусти Народну скупштину, па је послао свог редитеља дворских церемонија да наложи трећем сталезу да се разиђе. На то је Мирабо скочио и упозорио краљевог изасланика да нема шта да тражи у Народној скупштини и рекао му да је једино силом може распустити. „Идите и реците вашем господару, да смо се ми овде састали снагом народа, и да нас од наших места могу одвојити само снагом бајонета!“²¹ Данашњи читалац тешко може да процени колико су ове речи у оном времену биле опасне. Да је краљ успео да растера Народну скупштину и затре Револуцију, Мирабо би био осуђен за велеиздају, којој је једино била примерена смрт.

Напоследку, Мирабо је имао још једну изузетну способност: показао се као „рођени управитељ људи и гомила“.²²

Слободан Јовановић није, међутим, пропустио да наведе и оне његове врлине које су омеле његово дуже учешће у револуционарном подухвату. Док је требало потпаљивати и разбуктавати Револуцију, Мирабо је био међу првима, захваљујући свом бунтовном бесу и трибунској речитости. Оно што га је спречавало да у томе истраје, биле су његова аристократска интелектуалност и државничке способности. „Када је хтео да за те више особине нађе употребе, он се морао одвојити од Револуције и прићи двору. Он није ‘издао’ Револуцију, него се растао од ње због ‘неслагања нарави’.“²³

¹⁹ *Op. cit.*, стр. 31.

²⁰ *Op. cit.*, стр. 36.

²¹ *Op. cit.*, стр. 40-41.

²² *Op. cit.*, стр. 69.

²³ *Op. cit.*, стр. 221.

За разлику од Мирабоа, Дантон је био револуционар до своје смрти. А његово најважније и најсмелије револуционарно дело било је напад на краља усред његове престонице, који се одиграо 10. августа 1792. године. Краљ је нападнут и заробљен без икаквог законског основа и без војске, обичном уличном гомилом, што је био врхунац бунтовничке дрскости. „У једној земљи револуција, Дантон је заслужио да буде запамћен као највећи револуционар, као један рушилац престола који није имао да се ослони ни на војску ни на Скупштину него само на улицу.“²⁴ За такав подухват била је неопходна и изузетна револуционарна врлина – способност управљања уличном гомилом. И у том погледу постојала је очигледна супротност између госпође Ролан (Roland) и Дантона. Док је Ролан „навикла да престољује у једном салону, Дантон је био вођ гомиле и велики човек улице“.²⁵

Поред изузетне смелости и способности да разбуди и разјари уличну гомилу, Дантон је имао још једно важно обележје свог карактера, без којег се Револуција не може предводити. Није презао да загази у злочин.²⁶ По томе се разликовао од Димурија који је такође имао смелост оне најређе врсте попут Мирабоа, Дантона и касније Наполеона. Једна од доказа његове неустрашивости била је чињеница да је у последњим биткама коњ под њим падао убијен, што потврђује да је у бици непосредно учествовао, уместо да издалека посматра и упућује наређења подручним командантима. Са становишта неизбежног тока Револуције, Димурије је, међутим, имао велику слабост – није имао смелости да загази у масовни злочин. „Имао је куражи да затвори комесаре Конвента, али није имао куражи да нареди кадровицима да пуцају на добровољце.“²⁷ Ни Дантон ни Робеспјер нису имали такве недоумице, него су без икаквог устезања налагали убијање непријатеља Револуције, и то у маси.

Дантон је имао још једну велику револуционарну врлину – способност да обичне људе одушеви за рат у тренутку кад није било ни довољно оружја нити времена да се војска обучи и припреми за ратна дејства. Између 10. августа 1792. године и битке код Валмија није протекло више од четрдесет дана. За то време требало је створити нову војску, што се није могло учинити без великог одушевљења, оног одушевљења које је, по речима Марсеље, могла да пробуди само „света љубав отаџбине“. И тек захваљујући том патриотском заносу могла је да се разбуди и луда смелост, која је добровољачким четама могла дати велику ударну снагу. „Од Дантона је остала изрека: Без одушевљења се добро не ратује.“²⁸

Захваљујући свим овим способностима и заслугама, Дантон је код широке публике био велико име, а после 10. августа када је срушио монархију, ушао је жив у

²⁴ *Op. cit.*, стр. 134.

²⁵ *Op. cit.*, стр. 145.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Op. cit.*, стр. 120.

²⁸ *Op. cit.*, стр. 136.

легенду и постао један од хероја Револуције.²⁹ То га ипак није спасло од подозрења, сумњичења и напослетку од смрти. Све је то навело Слободана Јовановића да изрекне овакав суд о њему: „Дантон је био једна од највећих снага Револуције. Он је имао куражи да отворено, усред Париза, развије заставу буне и поведе гомилу на двор. Он је био тај који је оборио краљевство, и то после уличне борбе, у којој су звиждали куршуми и грмели топови.“³⁰

Слободан Јовановић није, међутим, пропустио да наведе и озбиљне Дантонове слабости. Он је био тип новог човека, скоројевића. „Није рђав, али су му апетити јаки, а скрупале слабе. За време Револуције, у данима његове силе и господства, његово су друштво ратни богаташи и књижевни чергари; око њега се осећа дух корупције и цинизма.“³¹ И што још важније, није био занесењак нити је бирао средства, него је његово револуционарство било практично и брутално.³²

Последњи велики револуционар, који такође није преживео Револуцију, био је Робеспјер. За разлику од свих осталих револуционара, он је добро познавао Русоову политичку филозофију. Поверовао је у његову идеју да су људи од природе добри, а да их цивилизација квари. Како, пак, богати имају више могућности да уживају у плодовима цивилизације, изворна природна доброта је боље очувана у нижим него у вишим редовима. Управо то даје морално право нижим друштвеним слојевима да се побуне против виших, у којима су се укорениле неправда и поквареност. „Робеспјер је тврдио да је морална надмоћност сиротиње у политичком животу неоспорна. Сиротиња не тражи ништа друго осим правде; богаташима гола правда није довољна; они траже још и неке повластице.“³³

Но ако се Робеспјерова вера у моралну надмоћ сиротиње бар може разумети, ако се већ не може оправдати, изузетну одбојност изазива његова вера у властиту моралну надмоћ као да је он сам образац свих врлина, па му више нико не може бити раван. Таква самољубивост је, међутим, изузетно опасна, јер доводи до самообмане и одбојности према свакој критици. Забележено је да је Робеспјер у времену када је одлучивао о животу и смрти непријатеља Револуције, држао стражу испред свог уреда, чији је задатак био да спрече све молиоце да до њега дођу, пошто је веровао не само у властиту непогрешивост, него и у непогрешивост оних који у име Револуције пресуђују по његовим налозима. Захваљујући томе раширило се уверење да је био неподмитљив. А у ствари то је била нељудска немилосрдност.

²⁹ *Op. cit.*, стр. 159.

³⁰ *Op. cit.*, стр. 164.

³¹ *Op. cit.*, стр. 223.

³² *Ibidem.*

³³ *Op. cit.*, стр. 174.

Показало се ипак да је та његова немилосрдност и те како корисна и пробитачна у преломном добу Револуције. За разлику од Дантона који је и према спољашњем и према унутрашњем непријатељу водио политику преговарања, погађања и попуштања, Робеспјер је био непоколебљив: „као строго начелан човек, није попуштао ни према спољашњем ни према унутрашњем непријатељу. Са спољашњим непријатељем био је решен да се бори до последње капи крви; унутрашњег непријатеља био је решен гонити до коначне истраге.“³⁴

Оно што је изнад свега Робеспјера чинило великим револуционарем, био је његов инстинкт револуције. „Осећао је да снага Револуције не лежи у Народној Скупштини, него у народној маси, увек готовој на буну. Револуција није била дело Народне Скупштине, њених закона и решења, него дело париског народа, који је 14. јула скочио на оружје и узео Бастиљу.“³⁵ Такав став проистицао је из његове вере да револуција може успети само као покрет масе, те њен бунтовни дух не треба стишавати него подстицати.³⁶ И у том разбуђивању и подстрекавању уличне гомиле и њеном навођењу на одговарајуће револуционарно дејство, Робеспјер је био ненадмашан. То је Слободана Јовановића навело да за њега каже да је био „учитељ фанатизма“, који је био неопходан Француској револуцији.³⁷

У томе је била и изразита предност Робеспјера међу осталим вођама Револуције. Он је, по Слободану Јовановићу, имао највише револуционарне интуиције. „Било је људи који су чинили веће револуционарне подвиге од њега, али нико није боље осећао праву природу револуционарног покрета.“³⁸ Одмах је разабрао да се снага Револуције налази у њеним крајностима. Стога је не треба умеравати и стишавати, него је треба непрестано распривати и разбуктавати, да би се произвела што већа количина рушилачке моћи.

Робеспјер је уз то био свестан и изразитог парадокса Револуције. Иако је она необуздан покрет најширих народних маса, оне саме као такве нису cadre да собом управљају, него то једино може одабрана скупина најспособнијих револуционарних вођа. Под таквом владом сам народ не би непосредно владао, него би то чинили пријатељи народа у његовом интересу. То би у ствари била тиранија народних пријатеља над свим народним непријатељима, све док сам народ не стекне довољно снаге и способности да би био кадар да земљом управља демократски.

Најизразитија Робеспјерова способност, која га је чинила надмоћним у односу на његове супарнике, било је добро разумевање датих околности и тренутног односа

³⁴ *Op. cit.*, стр. 153.

³⁵ *Op. cit.*, стр. 175.

³⁶ *Op. cit.*, стр. 176.

³⁷ *Op. cit.*, стр. 125.

³⁸ *Op. cit.*, стр. 214.

снага, пропраћеним брзим и благовременим реаговањем у магновењу. Он је у сваком тренутку добро процењивао ко му је највећи супарник и с ким се треба удружити да би се он уклонио. На почетку је с Дантоновим присталицама нападао Еберовце; затим је био подједнако удаљен и од једних и од других; напослетку се удружио с Колом Дербоа, да би заједно с њим оборио и Дантона и Ебера. „У току борбе једнако је мењао свој положај и своје савезнике, и све те промене вршио с великом хитрином и опет зато с мајсторском постепеношћу. У његовој игри било је нечег брзог и опрезног, што опомиње на мачје покрете.“³⁹ Захваљујући свему томе, он је био сналажљивији и промућурнији од свих својих супарника. Неки од њих били су и жешћи и плаховитији, али нису били кадри да, када се захуктају у једном правцу, виде опасности које ће им доћи главе. За разлику од њихове једносмерне политике, Робеспјеров правац дејства био је толико изломљен, да његови супарници никада нису знали с које стране ће их напасти и када ће то учинити. Он се кретао кривудаим и изломљеним политичким стазама, и то је био разлог његовог већег успеха и дужег остајања на власти.⁴⁰ Додуше, таква врста политичке способности добродошла је не само у револуционарној него и у свакој реал политици.

У поговору у својој књизи Слободан Јовановић објашњава какав тип људи револуција избацује на површину и доводи на власт. То нису људи који би успели у редовним политичким приликама или би њихова субдина била битно другачија. Револуционари су људи посебног кова, који не само да имају непоколебљиву веру у револуционарне идеје, него су и кадри да подстакну и просте људе а нарочито уличну гомилу, да их силовито следе. Да би Револуција истрајала и учврстила се, принуђени су да непрестано побуђују невиђени фанатизам у народу. Када он достигне врхунац, после тога неминовно наступају пад и катастрофа. То је тренутак када револуционарне вође вишу нису кадре да свој карактер прилагођавају битно промењеним политичким приликама.

Ниједан од вођа Револуције, чији животопис исписује Слободан Јовановић, није међутим располагао способношћу да изграђује своју политичку каријеру у битно другачијим условима када политички живот уђе у уобичајену колотечину и изгуби револуционарни набој и плаховитост. У том новом времену великих реалполитичара, администратора и војних команданата правих револуционара више није било.

³⁹ *Op. cit.*, стр. 202.

⁴⁰ *Ibidem.*

Kosta Čavoški

SLOBODAN JOVANOVIĆ ON REVOLUTIONARY CHARACTERS

S u m m a r y

The subject matter of this article is a short review of revolutionary characters in the book *The Leaders of French Revolution*, written by Slobodan Jovanović. He did not give the very definition of the revolution as such but exposed all its substantial features. At first, it is a “revolted crowd” and a “big mass movement”. Secondly, its particular feature is a powerful and convincing idea which is able to empower the people and wake in them unstoppable fanaticism. The third feature of revolution is legal nihilism, which particularly had been expressed in the trial of Louis XVI on August 1792, which the Constitution of 1791 did not allow. For such an extraordinary enterprise as the French Revolution special men were needed, which in Machiavelli’s sense were armed prophets of a new faith and leaders of a powerful force which could that faith imprint in the souls of the people. According to Slobodan Jovanović, Mirabeau, Dumourieu, Danton and Robespierre were great revolutionaries.

Keywords: French Revolution, revolutionary characters, armed prophets